

TITI LIVI AB VRBE CONDITA

LIBER XXI

I. In parte operis mei licet mihi praeferari, quod in prin- 1
 cipio summam totius professi plerique sunt rerum scripto-
 res, bellum maxime omnium memorabile, quae umquam
 gesta sint, me scripturum, quod Hannibale duce Cartha- 2
 5 ginienses cum populo Romano gessere. nam neque vali-
 diores opibus illae inter se civitates gentesque contulerunt
 arma neque his ipsis tantum umquam virum aut roboris
 fuit, et haud ignotas belli artes inter sese sed expertas
 primo Punico conferebant bello, et adeo varia fortuna belli 3
 10 ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint qui
 vicerunt. odium etiam prope maioribus certarunt quam viri-
 bus, Romanis indignantibus quod victoribus victi ultro
 inferrent arma, Poenis quod superbe avareque crederent
 imperitatum victis esse. fama est etiam Hannibalem 4
 15 annorum ferme novem pueriliter blandientem patri Hamil-
 cari, ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello
 exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotum
 tactis sacris iure iurando adactum, se cum primum posset
 hostem fore populo Romano. angebant ingentis spiritus 5
 20 virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam nimis
 celeri desperatione rerum concessam et Sardiniam inter
 motum Africae fraude Romanorum, stipendio etiam in-
 super imposito, intereptam.

14-19 Polybius III, 11, 5-7. Zon. VIII, 21, p. 1405 D. Florus
 I, 22, 2. Nepos Hann. 2, 3-4. de vir. illust. 42, 1. Appian. Hesp. 9;
 Hann. 3. Val. Max. IX, 3, Ext. 3. Orosius IV, 14 || 19-23 Zon.
 VIII, 18, p. 1400 A. Florus I, 22, 2

9 conferebant N (scilicet f pro l) Ma.: conserebant codd.

1 II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub
recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde
novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit,
2 ut appareret maius eum, quam quod gereret, agitare in
animo bellum et, si diutius vixisset, Hamilcare duce 5
Poenos arna Italiae inluros fuisse, quae Hannibal
ductu intulerunt.

3 Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibal
distulerunt bellum. medius Hasdrubal inter patrem ac
filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis, 10
4 uti ferunt, primo Hamilcare conciliatus, gener inde ob
alian indolem profecto animi adscitus et, quia gener erat,
factionis Barcinæ opibus, quae apud milites plebemque
plus quam modicae erant, haud sane voluntate principum
5 in imperio positus. is plura consilio quam vi gerens, hos-
15 pitius magis regnorum conciliandisque per amicitiam
principum novis gentibus quam bello aut armis rem Car-
6 thaginiensem auxit. ceterum nihilo ei pax tutor fuit:
barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo do-
mini obruncat, comprehensusque ab circumstantibus haud 20
alio quam si evasisset vultu, tormentis quoque cum lace-
raretur, eo fuit habitu oris, ut superante laetitia dolores
7 ridentis etiam speciem praeberit. cum hoc Hasdrubale,
quia mirae artis in sollicitandis gentibus imperioque suo
iungendis fuerat, foedus renovaverat populus Romanus, 25
ut finis utriusque imperii esset amnis Hiberus Sagun-
tinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas
servaretur.

1 III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit quin *
praerogativam militarem, qua extemplo invenis Hannibal 30
in praetorium delatus imperatorque ingenti omnium cla-

3-15 Nepos Hamil. 3, 2 || 18-23 Appian. Hisp. 8. Val. Max.
III, 3, Ext. 7. || 23-28 Zon. VIII, 21, p. 1406 A. Florus I, 22, 4.
Appian. Pun. 6 || 29-p. 3, 2 Pol. III, 13, 3-4. Nepos Hann. 3, 1.
Zon. VIII, 21, p. 1405 D. Appian. Hann. 3; sed cf. Hisp. 8.

6 quae ed. vet.: qui codd.: cui He. || 19 interfecti M^x: inter-
fecti CMD || 20 obruncati CM (corr. M^x) D.: obruncavit ed. vet. ||
29 quin * Wei. || 30 praerogativa militaris C (corr. C³) M | quam C
(corr. C³) M: quam * Wei.

2

more atque adsensu appellatus erat, favor plebis seque-
batur. hunc vixdum puberem Hasdrubal litteris ad se 2
accersierat, actaque res etiam in senatu fuerat. Barcinis
nitentibus, ut adsuiceret militiae Hannibal atque in
5 paternas succederet opes, Hanno alterius factionis prin-
ceps 'Et aequum postulare videtur' inquit 'Hasdrubal, et
ego tamen non censeo quod petit tribuendum'. cum ad- 4
miratione tam ancipitis sententiae in se omnis conver-
tisset, 'Florem aetatis' inquit 'Hasdrubal, quem ipse
10 patri Hannibal fruentum praebuit, iusto iure eum a
filio repeti censeo; nos tamen minime deceat inventum
nostram pro militari rudimento adsuafacere libidini
praetorum. an hoc timeamus, ne Hamilcaris filius nimis 5
sero imperia immodica et regni paterni speciem videat, et,
15 cuius regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri,
eius filio parum mature serviamus? ego istum invenem 6
domi tenendum sub legibus, sub magistratibus, docendum
vivere aequo iure cum ceteris censeo, ne quandoque par-
vus hic ignis incendium ingens exsusceat.'

20 IV. Pauci ac ferme optimus quisque Hannoni adsen-
tiebantur; sed, ut plerumque fit, maior pars meliorem
vicit.

Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu
omnem exercitum in se convertit: Hamilcarem invenem 2
25 redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem
in vultu vimque in oculis, habitum oris lineamentaque
intueri. dein brevi effecit, ut pater in se minimum
momentum ad favorem conciliandum esset. nunquam in- 3

7-13 Nepos Hamil. 3, 2

1 favor CM^xD: favore etiam Y: * favor Ma. | seque-
retur C³AP^N ed. vet. sine dubio gravissima laetis corruptela, quam
curare temptaverunt alii alio modo, e. g. quinam successurus esset
Wa.: quin succederet quem dixisset praerogativa militaris, quam,
quoniam extemplo... appellatus erat, favor plebis sequebatur
M. M^u.: quin praerogativa militaris, qua... erat, a senatu
comprobaretur; favor etiam plebis sequebatur Ro.; malim quin
Hamilcaris filius succederet vel successurus esset. || 14 speciem M?
ed. vet.: spem C || 28 momentum A^v: monumentum codd.

3

genium idem ad res diversissimas, parendum atque im-
 perandum, habilis fuit. itaque haud facile diserneret,
 4 utrum imperatori an exercitui carior esset: neque Has-
 drubal alium quemquam praeficere malle, ubi quit fortiter
 ac strenue agendum esset, neque milites alio duce plus
 5 confidere aut audere. plurimum audaciae ad pericula
 capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat.
 6 caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio
 naturali, non voluptate modus finitus; vigiliarum som-
 7 nique nec die nec nocte discriminata tempora: id, quod
 gerendis rebus superasset, quieti datum; ea neque molli-
 strato neque silentio accersita; multi saepe militari sagulo-
 opertum humi iacentem inter custodias stationesque mili-
 8 tum conspexerunt. vestitus nihil inter aequales excellens; 15
 arma atque equi conspiciebantur. equitum pedittumque
 longe primus erat; princeps in proelium ibat, ultimus
 9 conserto proelio excedebat. has tantas viri virtutes in-
 gentia vita aequabant: inhumana crudelitas, perfidia
 plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deum 20
 10 metus, nullum ius irrandum, nulla religio. cum hac indole
 virtutum atque victorum triennio sub Hasdrubale im-
 peratore meruit nulla re, quae agenda videndaque magno
 futuro duci esset, praetermissa.

1 V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia 25
 ei provincia decreta bellumque Romanum mandatum
 2 esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem
 Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus
 3 aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. qui-
 bus oppugnandis quia haud dubie Romana arma move- 30
 bantur, in Oleadum prius fines—ultra Hiberum ea gens
 in parte magis quam in ditione Carthaginiensium erat—
 induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum
 serie, finitimus domitis gentibus, iungendoque tractus ad

6—11 Dio fr. 54, 4 || 11—15 Front. Strat. IV, 3, 8 || 25—29 Zon.
 VIII, 21, p. 1406 A. || 29—p. 6, 5 Pol. III, 13, 5—14, 9

10 voluptate AP: voluntate codd. || 34 vincendoque Gron.: add.
 cetera. M. M^{ti}: proxima quaeque Don.: ulteriora Wei.

id bellum videri posset. Cartalam urbem opulentam,
 4 caput gentis eius, expugnat diripitque; quo metu percul-
 sae minores civitates stipendio imposito imperium acce-
 pere. victor exercitus opulentisque praeda Carthaginem
 5 Novam in hiberna est deductus. ibi large partiendo cunc-
 dam stipendioque praeterito cum fide exsolvendo cunc-
 tis civium sociorumque animis in se firmatis vere primo
 in Vaccaeos promotum bellum. Hermantica et Arbocala,
 eorum urbes, vi captae. Arbocala et virtute et multitu-
 10 dine oppidanorum diu defensa. ab Hermantica profugi
 exulibus Oleadum, priore aestate domitiae gentis, cum se
 innoxissent, concitant Carpetanos, adortique Hannibalem
 regressum ex Vaccaeis haud procul Tago flumine agmen
 grave praeda turbavere. Hannibal proelio abstinuit,
 15 castrisque super ripam positus, cum prima quies silen-
 tiumque ab hostibus fuit, amnem vado traiecit valloque
 ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes habe-
 rent, invadere eos transeuntes statuit. equitibus praecipit,
 16 ut, cum ingressos aquam viderent, adorirentur <in>-
 20 pedittum agmen; in ripa elephantos—quadragesima autem
 erant—disponit. Carpetanorum cum adpendicibus Ol-
 cadum Vaccaeorumque centum milia fuere, invicta acies,
 si aequo dimicaretur campo. itaque et ingenio feroces et 12
 25 multitudine freti et, quod metu cessisse credebant hostem,
 id morari victoriam rati quod interesset amnis, clamore
 sublato passim sine ullius imperio, qua cuique proximum
 est, in amnem ruunt. et ex parte altera ripae vis ingens 13
 30 equitum in flumen inmissa, medioque alveo haudquam
 pari certamine concurrunt, quippe ubi pedes instabilis ac 14
 vix vado fidens vel ab inermi equite equo temere acto
 35 perverti posset, eques corpore armisque liber, equo vel
 gereret. pars magna flumine absumpta; quidam verticoso 15
 16 anni delati in hostis ab elephantis obtriti sunt. postremi,
 quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia tre-
 pidatione cum in unum colligerentur, priusquam <a>

9 eorum Sanonius: Cartheorum C: Cartheorum M || 17 praeducto Wa. ||
 19 <in>pedittum He. || 27 et] at Wö. || 36 <a> He.: ex M⁴: <in> Com.